

Viru lauliku võitlusest balti härraskihiga

(Fr. R. Kreutzwaldi 65. surma-aastapäeva puhul)

Kõneldes Kreutzwaldi nooruspäevist meie kodumaakonnas, armastame tavaliselt meenutada tema käimist kümneaastase poisikesena Kalevipoja künnijärgi vaatamas Kadrina ja Aruküla vahel. Sama hiiu kurnipakkugi on kasvukoha — Kaarlimõisa — lauluharrastav teener Kotlep Jankoviits väikesele Friedrich Reinholdile näidanud Päide tee ääres.

Mudilasena mõisa pere- ja ketrustoaas peeryvalgel orjavaimude muinasjutte ja leelutusi kuulamas — see on meie vanemate kirjanduslugude üks meelispilte noorest Kreutzwaldist.

Kas see Jõepere mõisa pärisorja poeg, kelle vanaisa oli Virumaa'e vahetatud härja vastu Laiuse mõisast, siiski ei ulatanud juba varakult nägema feodalismi kütkeis ägava maaihiskonna taevanik'sendavaid sotsiaalseid vastuolusid? Kas Viru lauliku pärastine põlvne vaen balti aadli vastu ei signenud algeos just siin?

On säilinud kirjalikke teateid, mis lubavad neile küsimustele vastata jaatavalt. Ühes kirjas dr. Schultz-Bertramile mälestab Kreutzwald veel raugana järgmist talupoegade pünamise lugu, mis juhtunud tema poisikeseaastail: «Küünis oli varastatud heinu, härra oli aidamehele käsu andnud vargaid kimbutada ja uurida, kes neist peasüüdlane, et neid siis loovutada ülemale ametivõimudele eeskujulikuks karistamiseks. Haagikohunik laskis kahtlusaluste sõrmed panna kruvipingi vahele ja pigistada kunj verd immitses nähtavale: nad tunnistasid end süüdi, aga salgasid oma süüid niipea kui valu vähenes, mispärast protseduuri kaks korda korraliti ja väljapigistatud tunnistus loeti täisõiguslikuks. . . Poole aasta pärast selgus, et näabermõisa kõrtsmik oli heinu varastanud ning et mõlemad karistusekannatajad olid süütu. Hüvitusest polnud aga juttugi.» Noor Kreutzwald nägi ka, kuidas külamehed igal kuul käisid magasiidast toetust saamas ja kuu lõppu ei jõudnud ära oodata.

Ka Vorus tuli humaansel arstil tegemist teha Viru rännikul valitseva viletsusega. Käsitlegu seda vähemtuntud episoodi Kreutzwaldi elust põgusalt alljärgnevat read.

1843. a. kevadel ilmus Tartu ajakirjas «Inland» pealkirja all «Ranna-Virumaa» lühike kirjeldus kevade tuleku ja lumelagunemise käimist viibimisest (kirjutis on dateeritud 17. aprilliga). Ikka veel püsivast talvest ja külmast arvati, et need on halba

saagiaastat ennustava ilmastiku märgid. Virumaa juba niigi valitsevat hädase sukorda iseloomustavad üldistavad laused: «Viletsus on maal kõikjal suur! Nälgivaid inimesi leidub palju, ja ka koduloomad on mõne pool nälga lõppemas, kuna söödatagavarad on peaaegu kõikjal lõpukorral.»

Ei vihjatud küll otse, et rannikurahva äärmine vaesumine polnud tingitud mitte ainult ikaldusaastatest. Aga see oli ikkagi avalik märguanne maarahva keskel valitsevast näljahädast. Nii suure puuduse paljastamine ei andnud head tunnistust balti mõisnik agraarpoliitikast. Ajakirjandust kontrollivad võimud olid pealegi juba 1837. a. saadk hoiatanud kirjutamast teoorjuse süvendamisega kaasaskäivaist varjukülgedest. 13. okt. 1841 oli kindralkuberner teatavaks teinud kategoorilise keelu, et ei tohi midagi avaldada «maa ja talupoegade asjus» kunj edaspidiste korraldusteni. Seega oli ikaldusaastatega raskendatud majanduslik ja sotsiaalne kriis juba jõudnud maasilise rahuldamatuse ärevasse järku.

Sellise keelust üleastumisega ei suutnud toleaeegsed võimukandjad leppida. 11. mail läkitas Eestimaa tsiviilkuberner I. v. Grünewald ametliku kirja Tartu tsensorile, nõudes teada, kes oli «Inlandis» ilmanud kriitiseeriva sõnumiku autoriks. Tsensori kaudu saabus ajakirja toimetajalt E. Wegnerilt vastus: «See artikkel on «Inlandi» toimetusele härra dr. Kreutzwaldi poolt teatavaks tehtud ühest kirjast, mille saatjat toimetusele ei nimetatud. Kui soovitakse, võiks toimetus sisse saatja paluda nõutavaid andmeid.»

Nädalapäevad hiljem saigi «Inlandi» toimetus vastamakohtustatud kaastööliselt lühikese seletuskirja, milles ta lükkas kategooriliselt tagasi toimetuse soovi. «Kuna andsin selle teate avalikkusele üle ühest ajakirjast selle kirjutaja teadmata,» kirjutas Kreutzwald, «siis langeb loomulikult ka igasugune vastutus ainultksinda mulle. Mingil juhul ei sega ma üht süütut oma asjadesse, ajagugi härrad see lugu kui tahes teravaks. «Inland» võib küll alatiseks kaotada kaastöölise, kuid minu konsekventsus ei pea kaotsi minema.»

Sellest kirjast ilmneb veel kord Kreutzwaldi saumehelik väärkus: pahaendeliselt huvitatud võimude ees on ta ise valmis kõike vastutust kandma. Bürookraatlikus korras ülesvõetud küsimuse käsitus läks igatahes edasi kõrgemasse instantsi. Umbes kuu aega pärast Kreutzwaldi vastuse saamist tegi Ees-

timaa tsiviilkuberner asjast ettekande Balti-maade kindralkuberner Pahlenile. Viimase asetäitja, Liivimaa tsiviilkuberner G. Fölkersahm, lahendas otsustamiseks ettekantud vahejuhtumi järgmiselt: Kreutzwaldi saadetud sõnumik olevat «põhjendamatu», sest ei saavat juttu olla mingist näljahädast seal, kus valitsus ette näinud erakordsed abinõud ja hoolditsused. «Inlandi» toimetusest nõudis Fölkersahm vastava õienduse avaldamist.

Sõnakuulel'kult täitiski toimetus kindralkuberner'i õigustega varustatud kuberner'i ettekirjutust. Ajakirja lähemas numbris tunnistas toimetus puhtvormilise lapidaarsusega ebaõigeks oma varasema teate Viru rannikult.

«Kõrgemapoolse» nõudel tunnistab «Inlandi» toimetus käesolevaga selle ajakirja 18. numbris veerg 157 leiduvad sõnad: «Viletsus on maal kõikjal suur. Nälgivaid inimesi leidub palju jne. — ebaõigeks, kuna Eestimaa ei ole nimetatud ajal aset leidnud mingit näljahäda.»

Seega pääses Kreutzwald suuremast sekeldusest võimudega, ilma et ta pahandava Viru-kirja tõelist autorit oleks avaldanud või et teda ennast avalikult oleks süüdlaseks mõistetud «valeteate» levitamises. Kreutzwaldi kirjasaatjaks, keda Võru tohter kattis kompromiteerimise eest, võis küll kõige tõenäolisemalt olla tema noorpõlve sõber, seminari inspektor Jakob Nocks Räkveres. Väiklasest tagaraäkimisest Võru saksikus väikelinnas Kreutzwald ise ei pääsenud. Ta meelsuse vaenulik kahtlustamine ei alanud ega lakanud 1813. a. vahejuhtumiga. Paljastavate kirjutiste avaldamise eest hoiatati ja ähvardati Kreutzwaldi; arstina kaotas ta korraga 2/3 oma klientidest. Eriti äge olnud aadlikkude pahameele pöördumine ta vastu.

Ei ole siis imestada, et kui Kreutzwald veel kord, ligi 70-aastasena, tõusis oma lapsepõlve-ilumägedele Kadrinas (Kalevipoja peasemele), raputas ta seal nii vihaselt oma needvat rusikat vastu mõisast lähtunud orju-sevaimu, et ta saatjad lausa imestunult seisatasid. Kogu oma elutöö jooksul kehvikihile sümpatiseerinud Kreutzwald ei ositanud mõisnike vastu paendiikkust vanas easki.